

ІРИНА СІРКО
УСТАЛЕНІ БАЛАДНІ ФОРМУЛИ ІЗ СЛОВОМ-СИМВОЛОМ *ВІТЕР*

Тематична і стилістична специфіка баладного жанру зумовлює певні емоційно-експресивні рамки, в межах яких усталюється і функціонує значення не лише того чи іншого образу-символу, але й відповідних народнопоетичних формул, у яких він є семантичним стрижнем. Розгляньмо для прикладу кілька найтиповіших фразеологічних сполучень, де слово-символ *вітер* формує своєрідний мікротекст. Показова для українських народних балад предикативна формула *вітер віє* (*вітер повіває, вітрик подуває*); популярне звертання-прохання *повій, вітре* чи *не вій, вітре*; фразеологізми *вітер хилить, від вітру хилитися; гуляти, як вітер в полі*. Сюди ж долучаємо окремі поетичні формули, що вже стали традиційними для народнопісенної поезики, але виражально-образний зміст яких тісно «прив'язаний» до конкретного пісенного контексту (*вітер хвилю гонить; з вітром говорити* тощо).

Не можна однозначно стверджувати, що такі образні вживання з'являються у тексті балади «автоматично», тільки під впливом усталених асоціацій і ритмомелодійних норм творення баладного твору. Можливо, у ряді прикладів на перший план проступає їх виразна текстова орнаментальність, коли аналізований образ (поки що «позбавлений» глибинного символічного змісту) як елемент умовно-поетичного світу балади відіграє роль художнього «трампліну» для подальшого розвитку думки і сюжету. Скажімо: «Ой, із-за гори *вітер віє*, дорогою козак іде./ Зустрів дівку-сироточку, сироточку-сімнадцятьліточку»; «Гей по горі, горі *вітер повіває*, / Гей там молод хлопець ниву засіває, / Гей, сіє, сіє, а спізна волочить, / Там молода дівчина по гаю голосить».

Однак, як правило, вживання будь-якого архетипного образу у зачині (навіть семантично простого, орнаментального) насправді є набагато змістовнішим і емоційнішим. Відповідно сам зачин є художньо рельєфніший, ніж звичайна пейзажна деталь, естетизована народною поезикою. Наприклад: «А в долині *тихий вітер віє*, / Ой там козак пшениченьку сіє»; «Із-за гори *буйний вітер віє*, / Козаченько пшениченьку сіє»; «Ой на дворі дощик, на дворі дрібненький, / *Повіває вітер, вітер холодненький*. / *Вітер повіває*, лучиньку зносить, / А сестриця брата хорошенько просить».

У наведених баладних зачинах (між собою доволі співвідносних щодо текстового вираження) суттєвими видаються епітети до стрижневого образу *вітер*: *тихий, буйний, холодненький*. З одного боку, вони не виходять за межі звичайної сполучуваності символу *вітер*, не мають додаткового стилістичного забарвлення і належать до ряду усталених. Тобто вислови *тихий вітер віє, буйний вітер віє, повіває вітер холодненький* є традиційно-поетичними і при потребі можуть бути включені у будь-який пісенний текст. Однак, враховуючи смислово багатозначність символу та роблячи «похибку» на його сприйняттеву багатозначність, спробуймо з'ясувати їх контекстуально-символічне значення у відповідних ілюстраціях.

У цілком іншому світлі постануть перед нами названі епітети та художній зміст зображуваних за допомогою таких формул пейзажних малюнків, коли розглядати їх як семантико-символічний ключ до проникнення в емоційний лад балади. При цьому вони висвітлюють приховані образно-виражальні можливості символу *вітер* і конденсовано відтворюють настроєву атмосферу усього твору.

До популярних баладних висловів, побудованих навколо образного стрижня *вітер*, належить також звертання-прохання *повій, вітре*, або ж *не вій, вітре*.

У баладах такі формули-звертання логічно «виростають» з розвитку сюжету і є стилістично вагомими елементами мовно-поетичного полотна твору. При цьому звертання ліричного героя до *вітру* стає показником емоційно-психологічного стану людини і ширше — символічним кодом експресивної атмосфери зображуваної ситуації, а самі формули набувають виразного драматичного забарвлення. Наприклад, вони є типовими для поезики балад із сюжетом дітовбивства, погублення немовлят матір'ю-покриткою: «*Повій, вітре*, з

глибокого яру / Та нажени чорненькою хмару, / Та занеси криниченьку калом, / Щоб туди люди не ходили, / Із криниці води не носили» ; «Катерина сина породила, / В колодязі затопила, / З буйним вітром говорила: / — *Повій, вітре* буйнесенький, / Та нажени чорну хмару, / Спусти з неба дрібен дощик, / Позаливай всі слідочки».

Характерно, що така сама семантика може бути втілена також у протилежній за лексичною формою вираження формулі-звертанні *не вій, вітре*: «Жена мужа не злюбила, / Взяла з світа ізгубила / ...Й у садочку, й у садочку схоронила, / Шевлією й обсадила / ...З буйним вітром говорила: / - *Не вій, не вій, вітер буйнесенький, / Не розвівай шевлієньки, / Щоб не видно дружиньки*».

Формула *повій, вітре* теж часто вживається у баладних текстах. Вона образно відтворює необхідність чи внутрішню, моральну потребу передати звістку про себе коханим, рідним, або ж, навпаки, дізнатися про них. У таких випадках саме до *вітру* як надійного і швидкого (а часом і єдино можливого) вісника звертаються ліричні герої: «*Повій, вітре, повій, бистрий, / З гори на долину, / Скажи мені правду щирю / Про мою дівчину*» .

Міфологема *вітер* є також смисловим стрижнем ряду загальномовних, популярних фразеологізмів. Скажімо, доволі часто у баладному тексті спостерігаємо фразеологічні сполучення *від вітру хилитися, (вітер хилить), гуляти (женитися), як вітер в полі* тощо. Як відомо, вони мають здатність емоційно і стилістично компактно передавати зміст розгорнутого плану — тим виразнішою, експресивно насиченішою є їх художня функція у тексті. Наведемо кілька яскравих прикладів: «*Чи будеш ти, ромен-зілля, / Від вітру хилиться? / Чи будеш ти, молода дівчино, / По мені журиться?*»; «*Не жур мене, моя мати, / Бо я й сам журюся: / Ой як вийду за ворота - / Од вітру валюся*».

До узагальнено-символічних структур народної балади належить також вибудований навколо міфологеми *вітер* відомий фразеологічний вислів *гуляти (носиться, женитися), як вітер у полі*. Загальномовне значення його збігається із трактуванням символу: «вітер - потужний символ змін, непостійності, пустого бахвальства і ефемерності» (Тресіддер). Власне, така семантика непостійності, нетривкості максимально увиразнюється у баладному тексті, набуваючи відтінку життєвої невизначеності, безпритульності, невлаштованості: «*Щоб ти женився, як той вітер по полі, / Щоб ти не мав ані щастя, ні долі*».

Фольклорний символ *вітер* стає також образно-смисловим стрижнем для багатьох поетичних порівнянь, висловів, паралелей тощо, які, однак, не набули ще такого абстрактно-узагальненого рівня, як попередні, і залишаються більш «прив'язаними» до конкретного пісенного контексту — саме в його межах вони максимально розкривають свій міфопоетичний зміст. Серед них найяскравішими можемо вважати характерні для народнопісенної (зокрема, баладної) поезики вислови *вітер хвилю гонить* та *з вітром говорити*. Так, скажімо, приглушений драматизм прочитується у рядках на зразок: «...моя мила не спить, / Всю ноченьку у віконечка сидить, / Кватирочку відсуває, *з вітром розмовляє, / Милий милу словами карає*». Поступове ланцюгово-градаційне нарощування зображуваних подій акцентує останній, смислово найважливіший елемент цього художньо-образного ряду. Це відомий, поширений і стилістично виправданий прийом фольклорної мови: кожен наступний, нанизаний елемент не лише смислово доповнює попередній, а ніби експресивно помножує, перевищує його і стає емоційним згустком попередньо висловлених образних значень. У такий спосіб виводиться останній («*милиий милу словами карає*»), що й виражає основну думку мікротексту. Власне задля нього вибудовувався цей ланцюгово-градаційний ряд. Однак у цьому випадку нас цікавить не стільки остання, скільки передостання ланка цього ряду — мила «*з вітром розмовляє*». Адже безпосереднє передування завершальному, узагальнювальному мікрообразові у наведеному прикладі свідчить про потужні смислово-символічні потенції цього вислову, його виразні асоціативні зв'язки з мотивами болю, журби тощо.

Як стійкий стереотип народнопісенного використання формули *з вітром розмовляти* відзначимо варіант *могила з вітром розмовляє*: «*Лежить козаченько, лежить, спочиває, / Степ чорніє, а могила з вітром розмовляє*»; «*У полі могила з вітром говорила: / — Повій,*

вітре буйнесенький, щоб я не чорніла, / Щоб я не чорніла, щоб я не марніла, / Щоб по мені трава росла та ще й зеленіла».

У багатьох баладних текстах для підсилення емоційного звучання малюнка уводиться формула *вітер хвилю гонить*. Поза своїми контекстами вона не має самостійно-узагальненого значення, як, скажімо, розглянута вище *гуляти (женилися), як вітер в полі*. Однак висока частотність вживання у аналізованих творах дає підставу зарахувати її до числа поширених, усталених: «Марусенька по бережку ходить, / А за нею *вітер хвилю гонить*. / А за нею *вітер хвилю гонить*, — / Мати сина жениться неволить»; «Да Марусенька по бережку ходить, / Да й за єю *вітер хвилю гонить*, / Йа мати сина женитись неволить. / Да й оженила сина поневолі, / Да й взяла жінку та й не до любові». Як бачимо, цей усталений вислів, має виразно негативне емоційне забарвлення, що підтверджується наступним образним наповненням і сюжетним розвитком наведених ілюстрацій. При цьому помітно, що закладена в образі *вітер хвилю гонить* семантика передчуття неприємності, небезпеки перегукується із таким самим значенням образу неспокійної води, великих хвиль.

На досягнення того самого значеннево-естетичного ефекту скеровані також відповідні символізовживання у наступних баладних варіантах: «Марусина по бережечку ходе, / А за нею *вітер хвилю гоне*. / Марусина у хвилю ступила, / Мати сина насильно женила, / При народу невістку судила»; «Марусина по бережечку ходить, / А за нею *вітер хвилю носить* / Марусина на хвилю ступила, / Мати сина силою женила. / Невісточку вона не злюбила, / На вулиці невістку судила».

Отже, розглянуті баладні текстові формули із словом-символом *вітер* є переконливим підтвердженням глибокого закорінення і образно-стилістичної вагомості цього символу у міфопоетиці української народної пісні. Усталившись як формальні мовно-поетичні елементи художнього полотна балади, вони мають важливі текстотвірні та емоційно-виражальні функції.